

"בת היענה" – הנראית כנשר, על תקרתו המרהיבה של בית הכנסת העתיק בגבול ד'ז"ץ, אוקראינה | צילום: מוזיאון לתולדות יהודי פולין | עיבוד: המודיע

היען שרצתה לבלוע... תפילין

בת היענה, בהיותה העוף הגדול ביותר, נושאת דוקא ראש קטן יחסית למידותיה. עם זאת, מקורה – חזק וקשיח, והיא מסוגלת ללעוס וגם לבלוע דברים קשים ואפילו חדים.

בגמרא אנו מוצאים סיפור מעניין אודות יען אחת שביקשה לבלוע... תפילין! היה זה תוך כדי לימוד של שני תלמידים לפני רבם. בעודם עטורים בתפילין, למדו הם את ההלכה לפיה אדם הרואה ספר תורה שנקרע חליה, חייב הוא עצמו לקרוע שתי קריעות בבגדו: אחת על הגויל, הקלף עצמו שנקרע; והשניה – על הכתב הנושא את פסוקי התורה הקדושים.

ונהג, תוך כדי לימוד ההלכה, ארע דבר מפתיע: אחד הלומדים נאלץ להתפנות לדברמה. הוא חלץ אפוא את התפילין שבראשו, והניחן על המצע עליו ישב. באותו רגע התקרבה בת יענה, שרובבה את ראשה כלפי מטה ופערה פיה כדי לבלוע את התפילין. נזעק בעל התפילין והצילן מפיה של היען, תוך שהוא מציין: "אילו היתה בולעת את התפילין, הייתי חייב לקרוע שתי קריעות כפי שלמדנו זה עתה..."

בהקשר לכח בליעתה של היען, מעניין לציין כי נח, כאשר הכניס את כל בעלי החיים לחיבה – שקד גם על מזונם ומאכלם. לפילים, למשל, הכניס זמורות; עבור הצבאים הביא את צמח החצב; ועבור הנעמיות (הלוא הן בנות היענה), אגר... זכוכיות!

כן, זכוכית למאכלם של היענים.

עובדה המעידה על אפשרות האכילה המגוונת והקשיחה של בת היענה.

עובדה נוספת המעידה על מערכת העיכול הייחודית של היען, אנו למדים מכך שבתקופת חכמינו ז"ל, היא הפכה להיות "מפעל חי לזיקוק זהב". ממש כך... היו לוקחים גושי זהב, חותכים אותם לפיסות קטנות, ומצפים אותן בבצק. את כדורי הבצק הללו היו מאכילים לנעמיות, הן בנות היענה, ובמערכת העיכול החזקה שלהן – היו מזקקות את הזהב ונפטרות ממנו כשהוא מזוקק ומסונן להפליא!

המשלשלת שבו תלוי העששית, ביצת בת היענה, ומצפים אותה ברדידי נחושת כדי לתלות אותה בשלשלת.

הווי אומר: אותה עששית הקבועה כ"נר תמיד" לפני ארון הקודש, היתה תלויה בשלשלת מן התקרה. מתחתיה, היו תולים את ביצת בת היענה. אלא שהביצה, כמו ביצה, הינה עגלגלה וחלקלקה. הכיצד אפוא ניתן לתלותה? על כך מתארת העדות כי היו מלפפים את הביצה ברצועות נחושת דקות, רצועה מכאן ורצועה מכאן, שקצותיהן התחברו במקום המפגש בקדקודה של הביצה. ברדידי הנחושת הללו, ניתנה השלשלת שהחזיקה את ביצת היען.

אמנם, בתיעוד ממעמד תליית ביצת היען בבית הכנסת 'פעולת צדיק', אותו הזכרנו קודם; נראה כי הביצה המרוקנת והחלולה כמובן, תלויה בפני עצמה באמצעות חוט

ואנו, כמאמינים בני מאמינים / נתלה עינינו ביושב מרומים / כי אכן יגולו רחמיו על בני עמו הדווים / לגאלנו במהרה בישועת עולמים.

¹ הקדמת הפירוש המיוחס לראב"ד לספר יצירה, ירושלים תשכ"ח, ט', ע"ד

² ספר יקב הישר, פרק ב'

³ ספר 'שער השמים' (רעזלהיים תקס"א), כ"ח ע"ב

⁴ ספר 'מדרש תלפיות' (איזמיר 1729)

⁵ עץ חיים – לרבנו חיים ויטאל, היכל שני, שער ראשון, פרק א'

תועדו למשמרת, וביניהם נראה עיגול וכו ציור של עוף גדול המביט מטה לעבר 3 ביצים גדולות, ומעליו הכיתוב: 'בת היענה'. כפי שניתן לראות בתמונת השחזור המצויה במוזיאון לתולדות יהודי פולין בוורשה, הציור עצמו אמנם דומה יותר לנשר, אך הכיתוב הברור מורה כי הוא מתאר את בת היענה המביטה לעבר ביצה.

בענין זה, מעניין למצוא תיאור של קהילת היהודים בכורדיסטאן בה נהגו לתלות אמנם ביצת נשר גדולה בקדמת בית הכנסת: "בכמה בקליפת הביצה, לתקנות הגאולה, ומעטרים אותה בפסוקים ממין העוף: 'כנשר יעיר קנו', או 'ואשא אתכם על כנפי נשרים' וכדומה. ניתן לשער, כי בתחילה נהגו גם יהודי כורדיסטאן לתלות ביצת יען, אלא שמין עוף זה ככל הנראה נדיר יותר במחוזות אלו. הנשר – מצוי יותר, ועל כן השימוש בביצת הנשר זמין יותר. בהתאם למעבר בשימוש בביצת הנשר, גם שולבו המקראות והפסוקים הקשורים לנשר והביטויים המצפים לגאולה.

"זכר לחורבן"

נימוק נוסף מעמיס על ביצת היענה, את רעיון התפילה בחום ובהתלהבות שתהא בוקעת רקיעים. לנימוק זה, כל ביצה יפה, אלא שביצת היען נבחרה בשל גודלה, קשיחותה ועמידותה. הרמזים האחרים דורשים את ביצת היען כניגודיות. הווי אומר, בניגוד ליען שאינה מרחמת על בניה, אלא דואגת לעצמה ונוטשת אותם למרמס בעת סכנה; הרי שאבינו אב הרחמן דוקא מרחם על בניו ושומר עליהם בכל עת. הסמליות ההפוכה גם מעוררת את לב המתפללים ליתן צדקה ולרחם על עניי המקום.

היבט מעניין, מייחס לתלייתה של ביצת היען, תחליף ל...זכר לחורבן המקובל להותיר ללא סיד בבניית בית חדש. בבית הכנסת אמנם אין צורך להותיר אמה-על-אמה זכר לחורבן, אך יש התולים (תרת-משמע) את ביצת היען ותולים בה את הזכר לחורבן. וזאת מדוע? כי בנביא מתוארות בנות היענה כסמל לאבל ונהי, כך שביצת היען מסמלת זאת בעצם תלייתה.

כיצד תולין?

נו, אם שאלתם את עצמכם, ואם ברצונכם להחזיר ביצת היען לסמליותה – כיצד הוא אופן תלייתה של הביצה? ובכן, תיאורים בודדים בלבד מפרטים כיצד, והיכן, היו תולים (או מניחים) את הביצה. אחד התיאורים מפרט זאת כך: "מנהג בית הכנסת, תולין

למדים כי כבר מאותה עת, נושא זה של תליית ביצי היען כבר החל להימוג. אותו חכם מתאר: "ראיתי בבתי כנסיות בשנים קדמוניות שהיו תולים ביצים של בת היענה, ושאלתי למור אבי ז"ל ולחכמים, ואמרו לי: 'מפני שרואים אותם בני אדם ולומדים מהם מוסר'".

הנה כי כן, אותה עדות מתארת 'בתי כנסיות בשניות קדמוניות', כאומר – שבימיו כבר פחת המנהג. הסיבה לדעיכתו של המנהג, יכולה להיות מוסברת נוכח העובדה כי בימינו אכן אין ניכר הקשר של ראייתה של היען; כך שהוא פחות מסמל משהו עבור המתפללים; אך למרות זאת, מתברר כי גם בימינו (!) עדיין ניתן למצוא ביצי יען התלויות בבתי הכנסת. כך, בבית הכנסת "עדס" המפואר – לעדת החלבנים, שהוקם בשנת תר"ס בשכונת נחלאות אשר בעיר הקודש ירושלים, נתונה ביצת יען בתוך רשת המשתלשלת מן התקרה סמוך להיכל. לדברי יו"ר העדה החלבית בירושלים, היתה במקום ביצה נוספת אשר נעלמה במסגרת השיפוץ שנערכו במקום בשנים האחרונות. כיום, ניתן להבחין בארבעת פינותיה של הבימה המרכזית בדוגמה של 4 ביצי יען גדולות ומוארות, הנתונות על גבי ארבעה פמוטים גבוהים, כך שהן אכן נראות מכל חלקי בית הכנסת.

גם בבית הכנסת "פעולת צדיק" לעדת תימן בבני ברק, מתנוססת ביצת יען לתפארה. לצורך תלייתה אף התקיים מעמד מיוחד במהלכו תלה רב בית הכנסת – הגאון רבי יצחק רצאבי, פוסק עדת תימן, את ביצת היען מעל ארון הקודש.

הגר"י רצאבי, אף מרחיב בשיעוריו אודות המנהג שנשתכח במאות השנים האחרונות, ומנה ט"ו נימוקים המופיעים במקורות האחרונים לסגולת תליית ביצת היען במיקום מרכזי בבית הכנסת. חלק מן הנימוקים מנינו למעלה, והינן עוסקות בכח הראיה של היען כסמל לראיה הרציפה והממוקדת בין המתפלל ואבינו שבשמים.

הסיבות האחרות – נשענות על צורת הביצה, חזוקה ואופיה של היען עצמה. כך, למשל, העובדה שהביצה חתומה וסגורה, ואין לה פה, מסמלת אודות חומר איסור שיחה בטלה בבית הכנסת.

יש המנמקים איסור זה דוקא ביען עצמה, שכן היא אינה מסוגלת להשמיע קול. כי אכן, מיתרי הקול התחתונים של בת היענה הינם מנוונים, ואינה יכולה להפיק הגה. אלא שאת היען עצמה, כמובן אי אפשר לתלות בבית הכנסת, ולכן תולים את ביצתה...

"כנשר יעיר"...

אגב, באחד מבתי הכנסת העתיקים אכן מתנוססת בת היענה עצמה, אם-כי בציור. מדובר בבית הכנסת שהיה ממוקם בעיירה גבול'דיז'ין שבאוקראינה, אשר היה בנוי מעץ, ועמד מסוף המאה הי"ז עד שנהרס בימי מלחמת העולם הראשונה. עיטורי התקרה ששורטטו בשנת תפ"ט ביד האמן היהודי,